

ZEMŘEL PROFESOR JAN HELLER

V sobotu 26. ledna 2008 proběhlo v evangelickém kostele u Salvátora v Praze smuteční shromáždění, při němž se nejbližší rodina, přátelé, bývalí kolegové a studenti, představitelé akademické obce, duchovní i řadoví členové Českobratrské církve evangelické, stejně jako zástupci širší ekumenické veřejnosti rozloučili s emeritním profesorem Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy Janem Hellerem. Již z pouhého výčtu těch, kdo se při této příležitosti sešli, je zřejmé, nakolik široké bylo působení, nasazení a celoživotní směřování jednoho z mých bývalých učitelů.

Jan Heller se narodil 22. dubna 1925 v Plzni. Vystudoval protestantské bohosloví, filosofii a češtinu v Praze a ve švýcarské Basileji. Pouhá životopisná data však nevypovídají o míře jeho erudice beze zbytku: s lehkostí sobě vlastní byl takřkajíc „doma“ i v diskursu religionistiky, tzv. staré orientalistiky, semitské a klasické filologie či srovnávací lingvistiky. Byl zkrátka příslušníkem patrně poslední generace encyklopedicky vzdělaných učenců. A především, jako dítě z kantorské rodiny, byl obdařen nesporným talentem zúročovat dosažené vědomosti nejen v rámci vědecké práce, ale možná ještě výrazněji při své pedagogické činnosti na platformách oficiálních i neoficiálních a při nespočetných přednáškách, na něž byl bez ustání zván (nejen) českobratrskými sbory a spolky.

Jan Heller začal působit na někdejší Komenského evangelické bohoslovecké fakultě (současná Evangelická teologická fakulta UK) od podzimu roku 1950. Jen o několik měsíců později zde obhájil svou disertační práci *Mesiášská tradice efrajimská* (1951). Asistentská léta strávil výukou biblických jazyků, zprvu jako lektor hebrejštiny, k níž posléze přibýly též řečtina s latinou. Plody období, kdy setrval na tomto postu, se staly jeho opakovaně editovaný a studenty teologie hojně užívaný *Hebrejsko-řecko-latinsko-český slovníček pro bohoslovce* (1955; ²1956; ³1995) a *Přehled hebrejské gramatiky* (1958). Vrozené jazykové nadání ho pak přivedlo do komise, která od roku 1961 připravovala nový ekumenický překlad Bible do češtiny, dokončený v roce 1979.

V politicky uvolněnějších šedesátých letech minulého století Heller obhájil hned dvě habilitační práce. První z nich byla předložena katedře Starého zákona v roce 1963 a týkala se gramatických a sémantických ekvivalentů v hebrejském a řeckém textu křesťanského kánonu. Jmenování docentem se však díky nevoli a obstrukcím ze strany režimních úřadů vleкло ještě další tři roky. Dru-

hé habilitační řízení v oboru tzv. teologie náboženství – pozdější religionistiky – proběhlo podstatně hladčeji, během několika měsíců: psal se totiž rok 1968. V tomto *Habilitationsschriftu* Heller zpracoval a předložil několik svých dřívějších studií, v nichž formuloval originální, tzv. rezponzivní hypotézu o původu náboženství, která se pokoušela skloubit důrazy protestantské neoortodoxie s pozicemi „pravého“ křídla existencialismu. Obě práce byly v tištěné podobě zpřístupněny širší veřejnosti teprve o mnoho později, v upravené podobě. To nejzávažnější z jejich obsahu čtenář nalezne ve stati „Překladatelský postup Septuaginty“ (*Studie a texty II*, 1978, s. 7–53) a v monografii *Vocabularium biblicum septem linguarum* (2000) v případě první z nich, respektive v teoretické části pověstného *Nástinu religionistiky: Uvedení do vědy o náboženstvích* (s M. Mrázkem, 1988; ²2004) v případě spisu druhého.

Díky pilnému publikování odborných článků v němčině vzrostlo Hellero-vo renomé koncem šedesátých let na mezinárodní úrovni. V roce 1966 přichází pozvání do Berlína, kde další dva roky přednáší jako hostující docent na Humboldtově univerzitě (tehdejší Německá demokratická republika) a na Kirchliche Hochschule (někdejší Západní Berlín). Úzké kontakty s akademickými a církevními kruhy v této tradičně protestantské zemi pak udržuje prakticky až do smrti. Kromě spolupráce s berlínskou Biblickou společností na vydávání edice «Altes Testament mit Erklärungen», tedy komentářové řady ke Starému zákonu, a dalších desítek německy psaných článků o tom svědčí i několik Hellero-vých monografií publikovaných místními nakladatelstvími: *Der tschechische Alttestamentler S. Daněk (1885–1946)* (1968), *An der Quelle des Lebens* (1988), *Von der Schrift zum Wort* (1990) a další.

Po návratu z Berlína se na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě ujal vedení katedry religionistiky, nejprve jako docent, od roku 1970 jako profesor. Nadlouho se tak stal jediným vysokoškolským religionistou v celém Československu, který byl do funkce oficiálně jmenován soudobými, rozvíjení daného oboru v nemarxistickém duchu nepřejíci úřady. Kromě všeobecné teorie náboženství se v tuto chvíli začal hlouběji obírat náboženskými kulturami starověkého Předního východu, k nimž měl – vzhledem ke svému celoživotnímu zaměření na problematiku Starého zákona – odborně nejbliže. V monografii *Starověká náboženství: Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kanaanu* (1978; ²1988) – studenty občas přezdívané „Hellerův telefonní seznam bohů“ – se mu podařilo nastítnit ucelený obraz náboženské situace ve východním Středomoří před nástupem helénismu. Rozvoji staré orientalistiky v našich zeměpisných šířkách a délkách pak pomáhaly i jeho literárně zda-

řilé prvopřeklady různých významných starosemitských textů do češtiny. Ani v pozici religionisty ho však nikdy neopouštěla snaha řešit otázky motivované teologicky. Zřetelné je to z jeho pokusů porovnávat stěžejní důrazy jednotlivých světových náboženství, jimž zasvětil nejen řadu odborných a popularizačních článků, ale zejména své fakultní přednášky a seminární četby. V tomto ohledu byla mezi jejich posluchači pověstná především Hellerova „slabost“ pro komparování biblické tradice s čínským taoismem, nepochybně inspirovaná obdobným usilováním židovského filosofa Martina Bubera, k jehož důrazům se coby teolog náboženství opětovně hlásil (srov. doslov k M. Buber: *Já a Ty*, 21995).

Od roku 1977 začal Jan Heller působit na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě jako profesor na katedře Starého zákona. Jmenování do této funkce mu umožnilo plně se věnovat oboru, k němuž měl odjakživa nejvřelejší vztah. V roli biblického teologa byly pro jeho odbornou činnost příznačné zejména dvě věci. V první řadě rozvíjel osobitým způsobem podněty, které mu prostředkoval zakladatel protestantské neoortodoxie Karl Barth (1886-1968). Heller se s tímto „Tomášem Akvinským kalvinismem“ znal osobně, během studií v Basileji měl příležitost navštěvovat jeho přednášky a semináře. Skalním barthiánem se přesto nikdy nestal; bytostně, z reformačních důrazů vyrůstající přesvědčení, že „biblická zvěst člověka infikuje svobodou vůči jakékoli předposlední autoritě“, mu pomáhalo zachovat si střízlivý, vpravdě kritický přístup i k velkolepým konstruktům křesťanské věrouky. Jinými slovy, v jeho optice musela mít věrnost heslu *sola Scriptura* trvalý primát i nad sebezdařilejší dogmatickou reflexí víry. S tímto předpokladem pak úzce souviselo i to druhé, co bývalo typické pro Hellerovu práci starozákonníka: uplatňováním celé škály odborných vykladačských postupů se snažil nechat promlouvat zvěst (kérygma) biblického textu. Metodickým úsilím tohoto typu se bránil jednak pokušení zužovat daný obor na pouze historickou, dějinně-náboženskou, literární, strukturálně-analytickou či jinou kritiku, jednak svodu zjednodušovat poslání exegeta na prvoplánový naivismus fundamentalistů. Celoživotním vodítkem na této cestě mu byl zejména odkaz jeho učitele a zakladatele tzv. pražské školy starozákonní vědy Slavomila Ctibora Daňka (1885-1946). Z Hellerových česky psaných děl zasvěcených biblistice lze upozornit kupříkladu na jeho přehledná skripta *Praktická znalost Písma I. Starý zákon* (1974; 21998 s M. Prudkým a P. Slámou pod názvem *Přehled Starého zákona*), na monografie *Zákon a Proroci* (s M. Mrázkem, 1984), *Bůh sestupující: Pokus o christologii Starého zákona* (1994), *Tři svědkové: Mojžíš, Izaiáš, žalmista* (1995) a další.

Po svém emeritování v roce 1992 pokračoval Jan Heller ještě nějaký čas ve výuce, a to nejen na své *alma mater*, nýbrž mj. i na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Právě tohoto pozvání, které je v ovzduší panujícím mezi hlavními církevními denominacemi v Čechách vsutku ojedinělé, si zvláště vážil. Kromě pedagogické činnosti se v rámci rozsáhlého výzkumného projektu, podporovaného Grantovou agenturou Akademie věd České republiky, navíc věnoval časově náročnému zpracovávání materiálu pro *Výkladový slovník biblických jmen* (2003). S neutuchající pílí připravil k vydání též několik popularizačních prací. Širší veřejnosti je znám jako autor neotřelých výkladů biblických textů vydaných ve sbírkách *Jak orat s čertem* (2005), *Stezka ve skalách* (2006), *Obtížné oddíly knih Mojžíšových* (s M. Prudkým, 2006), či rozhlasových zamyšlení nad nedělními biblickými čteními k bohoslužbám (částečně publikovány pod názvem *Znamení odkazující k nebi*, 2007).

Jan Heller zemřel po dlouhé a vysilující nemoci, které statečně čelil, 15. ledna 2008 časně ráno, obklopen svými blízkými. Vzhledem k jeho hluboké zakotvenosti v křesťanské tradici, jíž prostupovala nezvyklá citlivost vůči posledním otázkám lidského bytí, mohu snad právem mít za to, že ukončením své vedlejší pouti nebyl zaskočen. Snad se nemýlím příliš, domnívám-li se, že i k této situaci by se profesor Heller vyjádřil prostřednictvím výroku Jana Amose Komenského, který s oblibou opakoval při různých příležitostech: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus!* neboli „Všecko ať volně plyne, buď násilí vzdáleno věcem!“

Dalibor Antalík